

KENT KİMLİĞİ BAĞLAMINDA AHMET HAMDİ TANPINAR'IN BEŞ ŞEHİRİNİN ANALİZİ: ERZURUM ÖRNEĞİ

Rasim AKPINAR*

Öz

Kent kimliği, bir kenti diğer kentlerden ayıran, farklılaşan niteliklerin ve kente özgü öğelerin toplamı olarak adlandırılabilir. Bu farklılıklar, doğal çevre koşullarından ve tarihsel gelişim süreci içinde kazanılmış olan sosyo-ekonomik ve kültürel çevre koşullarından kaynaklanabilir. Bir kentin kimliğinin tanımlanması yapılırken o kentin doğal çevresi, coğrafyası, geçmiş olduğu kültürel süreç, gelenek ve görenekler, inanç sistemi, ekonomik yapısı, politik, yasal ve yönetsel çerçevesinin tanımlanması gerekmektedir. Bu makale, edebiyat sosyolojisini yöntem olarak belirlemiş ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın kent monografisi olan "Beş Şehir" isimli eserini kent sosyolojisi zaviyesinden incelemiştir. Bu makale sadece eserde yer alan Erzurum kentine odaklanmış ve bu kentin kent kimliği bileşenleri Tanpınar'ın eserinden çıkartılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kent, Kent Kimliği, Ahmet Hamdi Tanpınar, Beş Şehir, Erzurum.

Analysis Of A Five City Of Ahmet Hamdi Tanpınar In The Context Of Urban Identity: Erzurum Sample

Abstract

The identity of an urban can be called the sum of differentiating qualities and city-specific items that separate a city from other cities. These differences may be due to natural environmental conditions and socio-economic and cultural environmental conditions gained during the historical development process. When defining the identity of a city, it is necessary to define the natural environment, geography, cultural process, traditions and customs, belief system, economic structure, political, legal and administrative framework of the city. This article has identified literary sociology as a method and examined the work of Ahmed Hamdi Tanpınar's city monograph "Five Cities" from the sociology of urban sociology. This article focuses only on the city of Erzurum in which the city's urban identity components were extracted from Tanpınar's work.

Keywords: City, Urban Identity, Ahmet Hamdi Tanpınar, Five City, Erzurum.

1. Giriş

Kentler, insanlar arasında yoğun ilişkilerin yaşandığı, sosyal ve kültürel değişimlerin hızla gerçekleştiği fiziksel yaşam mekânlarıdır. Küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte yoğunlaşan insan hareketliliği günümüzde, bu mekânları kendi içinde giderek farklılaşan bir kentsel süreç içine sürüklemiştir. Giderek sosyo-ekonomik kentsel çekici etmenlerin etkisiyle, her geçen gün daha çok insanın kentlerde yaşadığı bir süreç yaşanmaktadır. Bu yaşanan kentsel süreç bir yönüyle, yeni bir kent ve kent kimliği üretmekte; bir yönüyle de, kentlerin kimliklerini değiştirmektedir. Kent kimliği konusunda yapılan araştırmaları tarihi süreç

*Doçent, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, Muradiye, Manisa.
rasimakpinar@gmail.com

içerisinde değerlendirdiğimizde; 1960 yılında Lynch'in "The Image of the City" ilk ve öncü çalışma olarak karşımıza çıkar. Lynch'e göre; okunaklı bir kent, bölgeleri, sınırları, yolları, odakları ve işaret öğeleri kolayca ayırt edilebilen ve bütünlüklü bir doku içinde gruplandırılabilen bir alan olacaktır. Bu çalışmada kentsel imgelerin kent kimliğine olan etkisini ortaya çıkarmak hedeflenmiş ve bunu yaparken, edebiyat sosyolojisi perspektifinden Erzurum özelinde kent kimliği ve bu kimliğin kentsel mekâna yansımaları ele alınmıştır. Çalışmada edebiyat sosyolojisini kullanmak tercih edilmiş zira edebiyat sosyolojisi, edebiyat-toplum denklemini kurarak işe başlamakta ve her iki alanın birbirine etkilerini, katkılarını karşılıklı ilişki düzleminde irdelemektedir (Alver, 2012:346). Çalışmada Ahmet Hamdi Tanpınar'ın bir şehir monografisi olan "Beş Şehir" eseri incelenmiştir. Çünkü Türk Edebiyatında bu türden bir eser bulmak oldukça zordur. Zira, Türk edebiyatında konusu kentte geçen romanlar vardır, ancak kent romanı olduğunu söyleyebilmek için az da olsa temkinli olmak gerekir (Uğurlu, 2007:4).

2. Kent Kavramı

Çağımızın egemen yerleşme biçimi olan kent; insanlık tarihi boyunca, insanlar arası ilişkilerin fiziksel mekâna yansımasıdır (Es ve Ateş, 2004). Kent geniş bir içeriğe ve farklı boyutlara sahip bir kavram olmakla birlikte, mekan ve zaman içinde insan yerleşmelerinin belli özelliklerini taşıyan bir durum olarak tanımlanabilir (Tekeli, 2011: 16). İnsanoğlunun karşılıklı ilişki zorunluluğu, insanı tarihin ilk dönemlerinden itibaren bir arada yaşamaya zorlamış, süreç içinde kentler günümüzün yoğun nüfuslu yerleşim merkezleri olarak ortaya çıkmıştır (Arslantaş, 2008: 173). Şöyle belirtmek gerekirse; yerleşme olgusunun temeli insanların bir arada yaşamasının mecburiyetinden kaynaklanmaktadır, bu toplumsal karakterin neticesi de kentler olmuştur. Kentbilim Terimleri Sözlüğü'ne göre kent, "sürekli toplumsal gelişme içinde bulunan ve toplumun yerleşme, barınma, gidişgeliş, çalışma, dinlenme, eğlenme gibi gereksinmelerinin karşılandığı, pek az kimsenin tarımsal uğraşlarda bulunduğu, köylere bakarak nüfus yönünden daha yoğun olan ve küçük komşuluk birimlerinden oluşan yerleşme birimi" olarak tanımlanmaktadır (Keleş, 1998: 175). Kentler insan doğasının bir ürünü olarak, doğal yaşamın bir parçasıdır (Kaya, 2003: 9). Bundan dolayı insanlığın tarihi büyük ölçüde kentlerin ve kentsel yaşamın tarihi olarak yazılabilir (Hatt ve Reiss, 2002: 27).

Kent sosyoloğu Mübeccel Kıray'a göre kentler, tarımsal olmayan üretimin yapıldığı ve daha önemlisi hem tarımsal hem de tarım dışı üretimin dağıtımının kontrol fonksiyonlarının toplandığı, belirli teknolojik gelişme seviyelerine göre büyüklük, heterojenlik ve bütünleşme düzeylerine varmış yerleşme biçimleridir (Kıray, 1972: 1). Bir başka tanıma göre belli bir büyüklüğe ulaşmış; eğitim, sağlık, kültür gibi çeşitli hizmetler sunabilen; yönetsel işlevlerin yer aldığı; gıdasını dışarıdan sağlayan, tarım dışındaki alanlarda çalışan kişilerden oluşan; yaşayanlar arasında iletişimin ve işbölümünün geliştiği yerleşimlere kent denilebilmektedir (Çöl,1998: 38). Bir başka tanımda kent; tarım dışı ve tarımsal üretimin denetlendiği, dağıtımın koordine edildiği ekonomisi bunu destekleyecek şekilde tarım dışı üretime dayalı bulunan, teknolojik değişimin beraberinde getirdiği teşkilatlanma, uzmanlaşma ve iş bölümünün en yüksek düzeye ulaştığı, geniş fonksiyonların gerektirdiği nüfus büyüklüğü ve yoğunluğuna varmış, toplumsal heterojenlik ve entegrasyon düzeyi yükselmiş karmaşık ve dinamik bir mekanizmanın sürekli olarak işlediği insan

yerleşmesidir(Çezik, 1982:17). Kentler, kırsal alanları içine alarak büyüyen, oturma, çalışma, eğlenme fonksiyonları için kentli bireyin yirmi dört saatinin planlandığı, üretimin ve tüketime gerçekte olduğu mekanlardır(Öztürk, 2007: 8).

Yukarıda verilen kent tanımlarının herbiri kenti tanımlarken sadece tek bir ölçüte dayandırmamış; her tanım farklı disiplinlerden kente yaklaşmıştır. Yine de kentlerin ortak belirgin hususiyetlerinin olduğunu iddia edebiliriz. Ekonomisinin ağırlıklı olarak tarım dışına dayanması, sosyal yapı itibarıyla heterojen olması, işbölümü ve uzmanlaşmanın yaygın olması, nüfus büyüklüğü kentlerin ortak belirgin özelliklerinden birkaçıdır. Sonuç olarak genel kuşatıcı bir tanımlamayla kent; “*sanayi, ticaret, hizmet gibi ekonomik etkinliği, tarımsal ürünler de dâhil olmak üzere her türlü ürünün dağıtıldığı, sınırları belirlenmiş bir alanda yoğunlaşmış nüfusun sosyal bakımdan tabakalaştığı, mesleki rollerin artarak farklılaştığı, dikey ve yatay hareketliliğin yaygın olduğu, çeşitli sosyal grupları barındıran, sivil toplum örgütlerinin etkinliğinin gittikçe arttığı, merkezi ve yerel yönetimi temsil eden yönetsel kurumların bulunduğu, yerel, bölgesel ya da uluslararası ilişki ağlarına sahip heterojen bir toplumdur*” (Bal, 2003: 23).

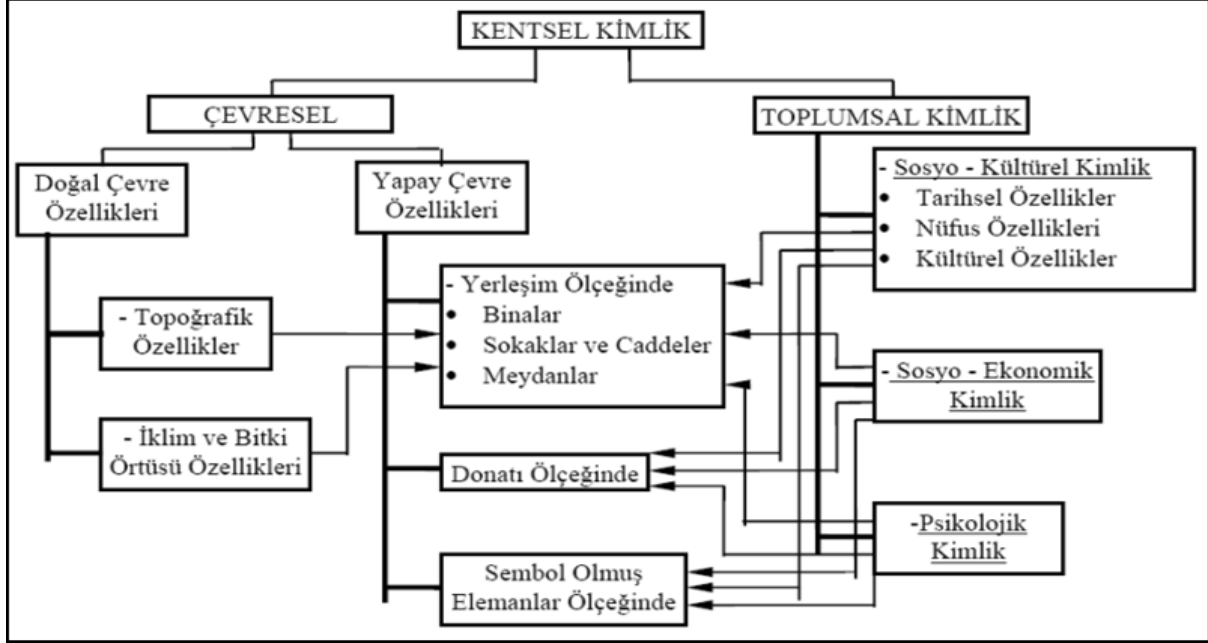
3. Kent Kimliği

Kevin Lynch’e göre: “*kimlik; bir nesnenin diğer nesnelere arasındaki, fark edilebilir kendine özgü olma durumudur. Kimlik diğer varlıklarla eşitlik anlamında değil bireysel veya teklik anlamında kullanılır. Kimlik elemanları, kentsel algılama ve kentsel imajın esas belirleyicisidir.*” Lynch, kimliği bir nesnenin diğer nesnelere farklı, tek ve eşsiz olması, hiçbir şeye eşit olmaması olarak tanımlamaktadır(Lynch, 1981: 45). Deniz ise kimliği, doğada varlığını sürdüren herhangi bir canlıyı ya da objeyi, diğer canlı ve objelerden ayıran, öncelikle görsel, işitsel ve diğer duyuyla algılanan kendine özgü olma durumu, teklik ve özgünlük olarak ifade etmektedir(Prohansky’dan aktaran: Deniz, 2011: 1052). Kent imgesi bir kentin zihnimizde oluşan algısal bütünü olmakla birlikte bireylerin, hareket edebilen veya edemeyen her şeyin ortak adıdır ve kent ile kurmuş olduğu anlamsal ilişkidir(Kayaarası, 2011: 23). İnsanların sahip olduğu özellikler onların kimliklerini, kişiliklerini oluşturmaktadır. İnsanlar gibi kentlerin de kendine ait özelliklerinden doğan kimlikleri ve kişilikleri bulunmaktadır(Suher, 1995: 3-12). Kent kimliğinin uzun bir zaman dilimi içinde biçimlendiğini söyleyen Wiberg, kentlerin farklı karakterlerini kent kimliği, kent profili ve kent imgesi olmak üzere üç kavram aracılığı ile açıklamaktadır. Kentin coğrafi içeriği, kültürel düzeyi, mimarisi, yerel gelenekleri ve yaşam biçimi niteliklerinin kente biçim verdiğini belirten Wiberg’e göre kentin sosyo-ekonomik yapısı da kentin profilini oluşturur (Wiberg’dan aktaran; Suher, 1995: 3-12).

Ünügör’e göre kentsel kimlik bileşenleri aşağıdaki şekildeki gibi sınıflandırılmaktadır (Ünügör’dan aktaran:Öçal, 2008: 31).

Şekil 1: Kentsel Kimlik Bileşenleri

Özetle, kent kimliği, bir kenti diğer kentlerden ayıran, farklılaşan niteliklerin ve kente özgü öğelerin toplamı olarak adlandırılabilir. Bu farklılıklar, doğal çevre koşullarından ve tarihsel gelişim süreci içinde kazanılmış olan sosyo-ekonomik ve kültürel çevre koşullarından kaynaklanmaktadır. Bir kentin kimliğinin tanımlanması yapılırken o kentin çok iyi izlenmesi yani; doğal çevresi, coğrafyası, geçirmiş olduğu kültürel süreç, gelenek ve görenekler, inanç sistemi, ekonomik yapısı, politik, yasal ve yönetsel çerçevesinin tanımlanması gerekmektedir. Bu izlemenin neticesinde ortaya konulacak olan yorum ve bu yorumun algılanması kentin kimliğini tanımlamış olacaktır (Demirsoy, 2006: 45). Kent kimliğini, kentteki değişimler ve değişkenler olduğu kadar, sabit değişmezler de belirler. Kişiler ve yerler arasındaki ilişkiler kültürel, sezgisel ve fiziksel değerlerin karmaşık etkileşimlerinin sonucudur. Şehirselleşme ve kent dokusu bu ilişkilerin yansımasıdır (Ocakçı ve Southwort;1995: 2).

Bu tanımlamalardan yola çıkarak bir toplumun sosyo-kültürel yapısını oluşturan öğeler arasında kuşaktan kuşağa aktarılan toplumsal tecrübeler, görüşler, inançlar, tutumlar ve törelerin yer aldığı söylenebilir. Gerçekte bu öğeler kişinin toplumsal davranışını yönetir ve davranışın kalıplaşmasında etkin rol oynar. Bu da tutarlı bir kent kimliğinin oluşmasını sağlar (Deniz, 2004: 40). Her kentte farklı algılanan bu oluşumu da kısaca 'Kent Kimliği (Urban Identity)' olarak tanımlamışlardır (Çöl, 1998: 20).

Kentsel kimlik öğeleri o kent denilince akla ilk gelenler, o kenti o kent yapan, temsil eden özelliklerdir. O kent onlarla anılır, anlatılır, onlar pek çok sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik veya fiziksel oluşum veya olguların temsilcileri olarak yerel ve küresel özellikler

taşıyabilirler. Kentsel kimlik öğeleri kenti fiziksel ve sosyal yönleri ile diğerlerinden ayırt eden özelliklerin tümüdür(Ocakçı, 2012: 226).

Kent kimliğini oluşturan özelliklerin bir kısmı aşağıdaki gibi sıralamaktadırlar (Kancıoğlu, 2005: 52):

1. Coğrafi Özellikler (Örnek: İstanbul, boğazı; Venedik, kanalları ile kimlik kazanmıştır).
2. İklimsel Özellikler (Örnek: Akdeniz bölgesi ılıman iklimi ile kimlik kazanmıştır).
3. Anıt Yapılar (Örnek: İstanbul, camileri; Paris, Eiffel Kulesi ve Moskova, Kremlin Sarayı ile kimlik kazanmıştır).
4. Kent Meydanları ve Sokakları (Örnek: Venedik, San Marco Meydanı)
5. Folklorik ve Sosyokültürel Özellikler (Örnek: Viyana, valsleri; Rio, karnavalı ile tanınır).

4. “Beş Şehir”de Erzurum’un Kentsel Kimlik Analizi

Kentin kimliğini anlamamıza hizmet ve kaynaklık edecek temel eser Kevin Lynch’in 1960’larda ABD’de üç büyük şehir üzerine kaleme aldığı “Kent İmgesi”dir. Kevin Lynch, kentsel mekânı oluşturan bir çeşit tutkal vazifesi gören beş temel bileşenden bahseder. Bu bileşenlerin birbirinden yalıtık bir halde bulunmayacağını; tüm bu bileşenlerin aynı zamanda birbirleriyle etkileşim ve temas halinde olacağını söyler. Bu beş temel bileşenlerden biri “işaret öğeleri”dir. Bunlar çoğunlukla kolay tanımlanabilen fiziksel oluşumlardır; bir bina, bir işaret levhası, bir dükkân veya bir dağ gibi (Lynch, 2016: 52-53). Örneğin Los Angeles kenti için Statler ve Biltmore Otellerini en dikkat çeken işaret öğeleri olarak değerlendirir(Lynch, 2016: 170). Bu işaret öğelerine şunları da ekler: Richfield Binası, Halk Kütüphanesi, Robinsons ve Bullocks Mağazaları, Federal Savings Binası (Lynch, 2016:170).

Bir kentin oluşmasında sadece fiziki ve doğal çevrenin etkisinin olduğunu söylemek gerçekçi olmaz; ancak kent kimliklerinde ilk akla gelen fiziki ve doğal çevrenin etkisiyle gerçekleşen öğelerdir. İlk bakışta Erzurum kentinin kent kimliğinin belki de en belirgin tarafının fiziki ve doğal çevrenin etkisi ile oluştuğunu söylemek mümkündür. Evliya Çelebi’nin seyahatnamesinde Erzurum kentinden bahsedilirken kentin soğunun mübağalalı anlatılması belki de bu yüzdendir.

Kent kimliğini elbette fiziki ve doğal çevre etkilemektedir ancak kent kimliğinin ortaya çıkması aynı zamanda toplumsal ilişkilerin belirlediği bir süreçtir. Kişiler toplumsal olarak birbirlerini karşılıklı etkileyerek kentin kimliğini oluştururlar. Toplum ve insan ilişkileri, bu kimliğin sürekli olarak yeniden tanımlanmasını ya da üretilmesini gerektirir. Her dönemde toplumun oluşturduğu bu tanımlamalar, geçmişten öğeler, geçmişteki öğelerin yeniden yorumlanmaları ve tamamen yeni öğeleri içerir. İnsanlar kentlerdeki deneylerini birbirlerine aktararak, ya da medya aracılığı ile kent efsaneleri yaratmaktadırlar. Paris’te Eiffel Kulesi gibi kentin sembolü haline gelen anıtlarda, oradaki yaşam deneyiminden ve

yapıyla ilişkilerinden çok bu yapı üzerinde yaratılan söylem, kurulan efsane önem kazanır. Bu belki de daha sonra gerçekleşecek, belki de hiç gerçekleşmeyecek bir ilüzyon ya da aldatma üzerine de kurulmuş olabilir. Bunlar hem insanların algılamasını, hem de kentlerin gelişimini etkiler. (Tekeli, 1991: 82-83).

Tanpınar'ın Erzurum kent imgesinde Çifte Minare ve Yakutiye işaret öğeleri olarak belirir:

“Şüphesiz Çifte Minare, Sivas'ta ve daha aşağıdaki kardeşleriyle birlikte bir şaheserdir. Üslup, taş yontuculuğu, âbidevi duruş bakımından kendi nev'inin en güzel eserlerindedir. Onu Erzurum'un bir ucunda, şehrin bütün yarısına hükmeden ihtişamlı kapısıyla, minareleriyle, günün herhangi bir saatinde bir kere görüp de hayran olmamak kabil değildir. Onun gibi, Yakutiye'nin aydınlıkta topraktan henüz çıkarılmış bir eski zaman süsü gibi pırıl pırıl minaresinin daima muhayyileyi avlayan bir çekiciliği vardır.”

Kent kimliğinin bileşenlerinden doğal çevreyi; coğrafi konum, topoğrafik durum, iklim, bitki örtüsü, fauna, jeolojik ve jeomorfolojik durum ve su ögesi oluşturur. Bu faktörlerin farklılığı kentleri de birbirinden farklı kılar. Bu faktörlerin etkisiyle kent, kendine ait bir karaktere sahip hale geldiği için bir yandan da özgün bir kimlik kazanmış olur. Mesela, kent ormanlarının ve imgesel özellikli bitkilerin kent kimliği üzerinde tahminlerin ötesinde bir etkisi vardır (Gül, Ayter ve Tanrıverdi, 2007:312-318). Tanpınar'ın Erzurum kent imgesinde doğal çevre şu şekilde ortaya çıkar:

“Doğu, cenupdoğu tarafında çıplak dağlar biter bitmez, küçük köyleriyle, ağaçlık su başlarıyla, enginliğiyle ova başlıyordu. Daha uzakta, Anadolu'nun şiir, gurbet kaynağı olan. halkımızın duyduğundaki o keskin hüznün belki de sırrını veren dağlar vardı.”

“Erzurum taşı, Ankara taşı gibi çok kullanışlı. Her girdiği yere âbide asilliği veren bir mimarî malzemesidir.”

Toplumsal çevre, insan ve toplum öğelerinden oluşur. Kent kimliği kavramı da insanın içinde yaşadığı, havasını soluduğu kenti algılaması, yorumlaması ve tanımlaması ile oluşmaya başlar. Buna karşın, kent gibi bütünsel bir yapı söz konusu olduğunda, kent kimliğinin oluşabilmesi için bireylerin tek başlarına oluşturdukları algılarından ziyade toplumsal olarak oluşturulan bir algıya ihtiyaç vardır. Tarihsel kimlikkentlerin toplumsal olarak oluşturulan algısına büyük ölçüde yansır. Tanpınar'ın Erzurum kent kimliğinde tarih ve kültür başat rol oynar:

“Tarihimizin ikinci dönüm yerinde, Millî Mücadele'nin ilk temeli gene Erzurum'da atılır. Her şeye rağmen hür, müstakil yaşamak iradesi ilkin bu kartal yuvasında kanatlanır. Atatürk, Erzurum'dan işe başlar. Tıpkı ilk fatihler gibi oradan Anadolu'nun içine doğru yürür; oradan başlayarak yurdumuzu, milletimizin tarihi haklan adına yeni baştan fethederiz.”

“Erzurum Türk tarihine, Türk coğrafyasına 1945 metreden bakar. Şehrin macerası düşünülürse, bu yükseklik daima göz önünde tutulması gereken bir şey olur. Malazgirt

Zaferi'nin açtığı gedikten yeni vatana giren cetlerimizin ilk fethettikleri büyük merkezi şehirlerden biridir.”

Kültür bir grubun özgün durumudur ve o grubu tanımlar, gruba kimlik verir. Sembolik olarak nesillerden nesillere aktarılır. Kültür, bir grubun üyesi olarak bireyin öğrendiği bilgi, sanat, gelenek, görenek, yetenek, beceri, alışkanlık, ve diğer özelliklerini içine alan karmaşık bir bütündür. Kent kimliği ile etkileşimli olarak ise kültür, insan çevre ilişkilerinin hareket noktası olan eylemlere kaynak oluşturmaktadır (Rapoport'tan aktaran: Kır, 2009: 26).

Tanpınar Beş Şehrinde Erzurum'u anlatırken kentin kültür boyutuna değinir ve kentin Türk Musikisine olan katkısına oldukça önem verir:

“Erzurum'da öteden beri devam eden bu iki başlı musiki geleneğinin son vârisi şimdi erken ölümüne o kadar yandıığımız Faruk Kaleli idi. Bu süzme insan o kadar bu musikiyle hemhal yaşamıştı ki, halim yüzü, Hüseyin'den henüz kanatlanmış bir nağmeye benzerdi. Şimdi, ara sıra radyoda onun repertuarından bir türküye tesadüf ettiğim zaman 1924 yazında bu havaları dinlediğim günleri büsbütün başka bir hasretle hatırlıyorum. Yine onun söyledikleri arasında Bursalı İsmail Hakkı'nın bir Celvetî nefesi vardı ki, hem güftesi, hem bestesi ile unutulmaması lâzım gelen eserler arasındadır. Büyük Harp'ten önceki yıllarda Erzurum'da yaşayan Kolağası Ali Rıza Bey de, gelecek şöhretini eğer bu repertuar tamamıyla diske ve tele alınmışsa Faruk Kaleli'ye borçlu kalacaktır. Hasankale ilıcasında kubbeyi tepesinden atacak kadar gür sesiyle besteler okuyan bu coşkun adamın tekke şiiirinin tarihinde bir yeri olması lâzımdır. Onun şair Fâizi'nin: Taam U emn ü âsâyiş gibi bir nimetim vardır. mısraını ihtiva eden gazelini tahmis ederek yaptığı beste, Ey gönül, içmek dilersem cam-ı Cem Dem bu demdir, dem bu demdir, dem bu dem. diye başlayan nefes, unutulmaması gereken eserlerdendir. Şimdi o kadar sene üzerinden bütün bu besteleri, mayalan, hoyratları, Zihnî, Sümmânî, ağızlarını dinlediğim zaman bakıyorum, musikinin, nağmenin bir topluluğun hayatındaki yerini anlıyorum: Bakî kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş diyorum.”

“Son zamanlarında ölen Hacı Hafız Hâmid'in Tatyân bestesi, Erzurumlu Kâmi adında bir şairin böyle bir şiiirinden birdenbire altın çizgilerin hendeselerini fıskırtan acayip bir beste Erzurum'un mahallî klasiğine en güzel örnektir. Doğu ve şimaldoğu tesirinin az. çok karıştığı birkaç beste bu sıraya konmalıdır. Tatyân'dan daha pürüzsüz, daha temiz şehrin büyük hemşehrilerinden biri olan, ondan Marifetname'sinde "belde-i tayyibemiz Erzurum-ı rifâtlüzum" diye bahseden İbrahim Hakkı'nın "Su" manzumesinin bestesidir. Su vâdi-i hayrette Her seng ile ceng eyler Deryasına vuslatta Aheng-i peleug eyler Su havza kudüm eyler Şevkiyle hücum eyler Geh nağme-i Rum eyler Geh raks-ı Frenk eyler kıt'aları bu mutasavvıf âlimin akike veya yıldıztaşına kazılmış o eski mühürleri andıran: Hiç ummadığın yerde Nâgâli açılır perde Derman erişir derde Mevlâ görelim neyler Neylerse güzel eyler. beşliğini aratmayacak kadar kuvvetlidir.”

"Billur Piyale" bizi, "mahallî klasik" adını verebileceğimiz orta sınıf musikisine götürür. Bu sınıf musikisinin daha belli hususîlikler taşıyan eserlerine geçmeden önce, iki türküden bahsetmek istiyorum. Bunlardan biri "Billur Piyale" gibi oyun havası olan "Sarı Gelin"dir. "Erzurum çarşı pazar" diye başlayan bu türkünün canlandırma kudretine da- ima hayran oldum. İkincisi "Yıldız Türküsü" diye tanıdığımız parçadır. Bu türküde insan sesi

yıldız parıltılarıyla, onların bu iklimde her şeye sindirdikleri talih sezişiyle, bir nevi hurafeyi andıran bir korkuyla dolup boşalır. Sonuna doğru çeşit çeşit renkler her yanınızı esrarlı bir şafak ışığıyla sararlar. Bir billur prizmada ömrün rüyasını seyredersiniz. Sözlerinde sert, hoyrat Tanrı çehresiyle geçen Kervankıran'a rağmen bu türküde hiçbir büyüklük kaygısı yoktur. Daha ziyade, penceresinden ayı ilk defa gören bir çocuğun mırıldandığı o garip şeyler gibi, yarı duaya, yarı türküye benzer. Fakat belki de bunun için bizi sırrın tâ ortasına atar.”

“Fakat hepsi birden bize büyüdü bir ayna gibi Erzurum'u, gurbeti verirler. Bunlar arasında Yayla Türküsü'nü başta sayabiliriz: Yaz gelende, çıkaran yayla başına Kurban olam toprağına, taşma Zalim felek ağı kattı aşıma, Ağam nerden aşar yolu yaylanın? diye başlayan bu acayip kudretli ıstırap, hangi ümitsiz gurbetten doğmuştur? Hangi zindanda havasızlıktan boğulduktan sonra, ruh birdenbire bu geniş, bu hür havaya kavuşur; bu çimen, taze sağılmış süt, koyun sürüsü, kır çiçeği kokusunu, bu dalga dalga büyük dağlar rüzgârını nereden bulmuştur? Sıla hasreti bu kadar geniş bir bayrağı pek az açmıştır. Ses bir kartal gibi süzülüp yükseldikçe ruhumuzu da beraberinde sürüklüyor. Yolda sevdiklerini eke eke kendini Suşehri'nde veya Sivas'ta bulmuş hangi biçare, sadece hatırlamanın kuvvetiyle bu yükseklerle erişti?”

Tanpınar Beş Şehrinde Erzurum'u Türk kültürel tarihinin bir hülasası olarak değerlendirir:

“Bu iki hâdise arasında iki imparatorluk tarihi, bu tarihin acı. tatlı bir yığın tecrübesi içinde meydana gelmiş bir cemiyet ruhu, bir millet terbiyesi, bir hayat görüşü, bir zevk, sanat anlayışı kısacası, dünkü, bugünkü çehrelerimizle biz varız. Onun içindir ki Erzurum Kalesi'ni gezerken gözümün önünde olan şeylerden çok başkalarını görür gibiydim. Sanki vatana çatusundan bakıyordum.”

Kültürel tarihimiz içinde somut olmayan kültürel değerlerimize girebilecek kalem ve zanaat ustalarını Tanpınar Beş Şehrinde şöyle anlatır:

“Saltuk kümbetlerinin ve medreselerinin kitabeleriyle başlayan ve asırlar boyunca devam eden Erzurum'daki yazı ocağını ihmal etmek istemem. Erzurum Halkevi'nin himmetiyle küçük bir koleksiyonu artık göz önünde bulunan bu ustaların bir kısmının adını biliyoruz. Osmanlı devrinden adı bize kadar gelen en eski hattat Derviş Ali (1080)dir. Yusuf Fehmi, Tahtacıade ve damadı Asım Efendi, Topçuoğlu Ahmed Efendi, Nâmık Efendizade, Asım Bey daha yakın zamanlarda yetişmişlerdir. Bunların yanı başında Kadı-zade Mehmed Şerif ve şakirdi Kâmil Efendi gibi müzehhip ve mücellitler de vardı.”

“Eski Erzurum'da bu ticaret hayatı ve kervan yolu otu/ iki sanatı beslerdi. Tabaklar, saraçlar, semerciler, dikiciler, çarıkçılar, mesçiler, kürkçüler, kevelciler, kunduracılar, kazazlar, arabacılar, keçeciler, çadircılar, culfalar, ipçiler, demirciler, bakırcılar, kılıççılar, bıçakçılar, kuyumcular, zarcılar, sandıkçılar, kaşıkçılar, tarakçılar, marancılar, boyacılar, dülgerler, yapıcılar, sabuncular, mumcular, takımcılar.”

Sözlü kültür, toplumun ortak malı hazır kalıpların deneyimleri pekiştirecek şekilde biçimlendirilmesiyle oluşur ve metinden yoksun olduğu için toplum belleğinde yüzyıllarca

gelişerek varlığını sürdürür, halkın bilincinde yer edinir; sözlü biçimlenen düşünce geliştikçe hazır değişlerin kullanımı da daha ince bir ustalık kazanır (Ong 1995: 50-52). Tanpınar, Beş Şehirde sözlü kültür unsurlarına bolca yer ayırır. Erzurum için sözlü kültür unsurlarını şu şekilde anlatır:

“Aynalı Kahve’de (Tebriz Kapısı’nda) Âşık Kerem, Battal Gazi hikâyeleri okuyan, Geyik Destanı söyleyen, saz çalan, tıpkı Kerem’in zamanında olduğu gibi şiir müsabakası yapan, birbirine tarzlı cevaplar veren, yetiştikleri memleketin güzelliğini öven, geçtiği yolları gurbet duygusunu anlatan şairlerin, halk hikayecilerinin etrafında toplanır, yahut da aşağı yukarı on asırlık bir gelenekle sürüp gelen sıra gezmelerinde kendi aralarında eğlenirmiş. Müzik zevki de böyle idi. Bütün Erzurumluların bildiği Bar oyunlarında, ciritte, düğünlerde bizi Malazgirt’ten Viyana’ya kadar götüren davul zurna, o maşerî bando çalınmış. Halk kahvelerinde âşık sazı, eşrafın gittiği gazinolarda, kıraathanelerde -bittabi Tanzimat’tan sonra- takım musikisi varmış. En son takım, Kör Vahan’da santurlu, armonyumlu takımı imiş. Bunlardan başka, bir de Kur’an okuyan büyük hafızlar vardı. Bunlar Lala Paşa’nın hatibi Kitapçı-zade Hafız Hâmid Efendi, Ebulhindili Hamdi Bey ile Gözübüyükzade idi.”

Tanpınar Erzurum’un zengin sözlü kültür geleneğini uzun süren kapalı kış gecelerinin beslediğini söyler ve bu sözlü kültür geleneği her Erzurumlunun biraz nüktedan olması sonucunu doğurduğunu da ekler:

“Belki de bu kapalı kış aylarının beslediği sohbet yüzünden hemen her Erzurumlu biraz nükteci, biraz hicivcidir. Fakat, her şeyde olduğu gibi, her nesilden birkaç kişi bu umumî mazhariyetin üstüne çıkar. Bunlar konuşma sanatının şöhret kurmuş ustalarıdır.”

5. Sonuç

Edebiyat sosyolojisi, sosyoloji dalları arasında bir sanat dalı ile ilgili olmasından ötürü farklı bir yere konumlanmaktadır. Sanat ile sosyoloji, sanat ile bilim arasındaki ilişkide kendine yer bulmaktadır. İster istemez sanat ile bilim arasındaki gerilimli ilişkiyi de içermektedir. Ancak edebiyat sosyolojisinin edebiyatı toplumsal bir vaka olarak tanımlaması önemlidir. Edebiyat ve sanat, bütün toplumsal olgular gibi toplumsal ilişkilerde yapılanan, özelliklerini kazanan ve bir şekilde toplumsal olanla sıkı bağlar kuran alanlardır. Dolayısıyla edebiyat, sosyolojik tasavvurun ve sosyolojik araştırmanın önemli bir kulvarıdır. Edebiyat sosyolojisi bu gerçeği literatür ve araştırma bağlamında öne çıkarmaktadır (Alver, 2015: 344). Bir iktisatçı olan Sabri F. Ülgener edebi metinlerin önemini vurgulamıştır. “İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası” adlı eserini neredeyse edebi metin (şiir) çerçevesinde kaleme almıştır. Bir devrin zihniyetini, hayat tarzını, üretimlerini değerlendirmede sanat ve edebiyatın önemine değinmiştir. Ona göre sanat ve özellikle edebiyat, zihniyet araştırmalarında yeri ve önemi uzun söze hacet bırakmayacak kadar ortada, gözler önündedir (Alver, 2015: 351).

Beş Şehir, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın yazdığı bir şehir monografisidir. Bu çalışma edebiyat ile kent sosyolojisi disiplinlerinden faydalanmayı araç edinmiş; kent sosyolojisinin önemli konularından biri olan kent kimliğini Ahmet Hamdi Tanpınar’ın “Beş Şehir isimli” eseri özelinde incelemiştir. Sonuç itibarıyla, sosyo-kültürel yapının kentin kimlik ögesi

olmasını sağlayan verileri; kentin tarihsel yapısı, demografik yapısı, kültürel yapısı ve kurumsal yapısıdır. Bunların her biri münhasır bir kimlik ögesi olarak kent kimliği kavramını etkilemektedir. Bu çalışmada, Tanpınar'ın bir şehir monografisi olan “Beş Şehir” eserinden Erzurum ele alınmış, bu kentin kimlik analizi yapılarak sonuçları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 1: Erzurum Kent Kimlik Bileşenleri

Çifte Minare	Yapay çevre özellikleri- sosyo-kültürel kimlik
Yakutiye	Yapay çevre özellikleri- sosyo-kültürel kimlik
Lala Paşa Camii	Yapay çevre özellikleri- sosyo-kültürel kimlik
Çevresindeki dağları, engin ovaları	Doğal çevre özellikleri
Mimaride tercih edilen taşı	Doğal çevre özellikleri
Erzurum Kongresi	Sosyo-kültürel kimlik
Faruk Kaleli	Sosyo-kültürel kimlik
Mahalli klasik musikisi	Sosyo-kültürel kimlik
İbrahim Hakkı ve Marifetname	Sosyo-kültürel kimlik
Billur Piyale, Sarı Gelin, Yayla Türküsü	Sosyo-kültürel kimlik
Saltuk kümbetleri ve medreseleri	Yapay çevre özellikleri-sosyo-kültürel kimlik
Derviş Ali gibi ünlü hattatlık geleneği	Sosyo-kültürel kimlik
Bar oyunları, cirit	Sosyo-kültürel kimlik
Nüktedan, hicivci sohbet ustaları	Sosyo-kültürel kimlik

Sonuç olarak esasında insan, yaşamının her anında imgelerle dolu bir dünyada nefes almaktadır ve bütün yaşamı bu türden imge okumalarının üzerine kurulu bir varlıktır. Bu çalışmada Erzurum, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Beş Şehir eserindeki imgeler üzerinden analiz edilmeye çalışılmıştır. Araç olarak ise Kevin Lynch'in yöntemi kullanılmıştır. Buna göre, bir kentin kimliğini oluşturan faktörler çok yönlüdür. Fiziksel, sosyal, işlevsel vb. pek çok öge kent bütününe şekillendirmekte ve kent belleğinde yerini almaktadır. Yukarıda tabloda görüldüğü üzere Erzurum'un kent kimliği bileşenleri içinde “sosyo-kültürel kimlik” öğelerinin ağırlıklı yapısı dikkat çekmektedir. Bu manada Erzurum kent belleğinin devam edebilmesi adına merkezi idarenin ve yerel yönetimlerin bu sosyo-kültürel kimliğin sürdürülmesi ve gelecek nesillere aktarımını sağlamak üzere politikalar geliştirmesi gerekmektedir. Yine tablodan çıkan bir diğer sonuç ise “yapay çevre özellikleri”nin Erzurum kent kimliğinde önemli bir paya sahip olduğudur. Bu hususla ilgili olarak hassaten yerel yönetimlere imar çalışmalarını yaparken kentin bu öğesini tahrip edecek eylemlerden kaçınması sorumluluğu düşmektedir. Ezcümle, kent kimliğinin belirleyenlerinin çok yönlü oluşu, kent kimliğine ilişkin sorunlara da çok yönlü bir anlayışla çözüm getirilmesini gerekli kılmaktadır.

KAYNAKÇA

Alver, Köksal (2015). Türkiye’de Edebiyat Sosyolojisi Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme, Sosyoloji Konferansları Dergisi, No: 52.

Arslantaş, Halis Adnan (2008), “Sosyal Değişme, Kentleşme ve Kentlileşmenin Din Üzerindeki Etkileri”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl: 13, Sayı: 2, s. 171-196.

Bal, Hüseyin (2003). Kentsel Yapı ve Kentlileşme Süreci, Isparta: Fakülte Kitabevi.

Çezik, Asuman (1982). Kentleşme Yerleşme Sektör Raporu, DPT SPD Yayını Ankara.

Çöl, Şölen (1998). Kentlerimizde Kimlik Sorunu ve Günümüz Kentlerinin Kimlik Derecesini Ölçmek İçin Bir Yöntem Denemesi. Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Demirsoy, Mustafa Sami (2006). Kentsel Dönüşüm Projelerinin Kent Kimliği Üzerindeki Etkisi (Lübnan-Beyrut-Solidre Kentsel Dönüşüm Projesi Örnek Alan İncelemesi), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Deniz, Topçu, K. (2011). Kent kimliği üzerine bir araştırma: Konya örneği. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, Cilt:8 Sayı:2.

Deniz K., (2004). Konya’da Farklı Üç Kentsel Mekanda Kent Kimliği Üzerine Bir Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Es Muharrem ve H. Ateş (2004), “ Kent Yönetimi, Kentleşme ve Göç: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, <http://www.iudergi.com/tr/index.php/sosyalsiyaset/article/view/218>, (18.05.2010).

Gül, A., F. Ayter ve F. Tanrıverdi (2007). İmgesel özellikli bitkilerin kent kimliği üzerindeki etkisi. SDU. 15. Yıl Mühendislik Mimarlık Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 14-16 Kasım 2007), Isparta.

Gündüz, O. ve Taner, T. (2001). Küreselleşme sürecinde Türk Kentlerinin kimlik sorunları ve İzmir örneği. 1.Uluslar Arası Kentsel Tasarım Buluşması, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.

Hatt Paul K. ve A. J. Reiss (2002), “Kentsel Yerleşimlerin Tarihi”, Derleyen ve Çevirenler: Duru Bülent ve Ayten Alkan, 20. Yüzyıl Kenti, İmge Yayınevi, s. 27-37.

Kancıoğlu, M. (2005). Çevresel İmaj, Kimlik ve Anlam Kapsamında Turizm Binalarına İlişkin Kullanıcı Değerlendirmeleri, Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi, 10 (2).

Kaya, Erol (2003), Kentleşme ve Kentleşme, İlke Yayıncılık, İstanbul.

Kayaarası, Tuğçe(2011). Yeni Türk Sinemasında İstanbul Kent İmgeleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul:İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.

Keleş, Ruşen (2002). Kentleşme Politikası, İmge Kitapevi, Ankara.

Keleş, Ruşen (1998). Kentbilim Terimleri Sözlüğü, Ankara: İmge Kitabevi.

Kır, İnci (2009).Kent meydanlarının kent kimliği üzerine etkileri: İzmir örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Kıray, Mübeccel (1972). Örgütlemeyen Kent: İzmir, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Lynch, Kevin (1981). A Theory of Good City Form, Cambridge, MIT Press.

Lynch Kevin (2016). Çevirmen: İrem Başaran, İş Bankası Kültür Yayınları .

Ocakçı Mehmet ve Southwort M., (1995). Elements of Urban Identity: The Case of The Beykoz District of İstanbul, Berkeley, University of California, Ins. of Urban and Regional Development.

Ocakçı, Mehmet (2012). Kentsel Planlama: Ansiklopedik Sözlük, Derleyen : Melih Ersoy, Ninova Yayınları.

Ong, Walter (1995). Sözlü ve Yazılı Kültür/Sözün Teknolojileşmesi (Çev. Sema Postacıoğlu Banon), İstanbul.

Öçal, Huriye (2008). Isparta Kent Kimliğinde Modernizmin Yansımaları ve Modernizm Etkisindeki Konut Mimarisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü .

Öztürk, Ö.,(2007). Kentsel Kimlik Oluşumunda Güzel Sanatların Yeri; İzmir Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Suher, H., (1995). Kent Kimliğine Etkili Yasa Uygulamaları, Mimari ve Kentsel Çevrede Kalite Arayışları Sempozyumu, İ.T.Ü., İstanbul.

Tekeli, İlhan (1991). “Bir Kentin Kimliği Üzerine Düşünceler”, Kent Planlaması Konuşmaları, Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Yayını.

Tekeli, İlhan, (2011). “Kentleşmenin Tanımı ve Kentleşmeye İlişkin Kavramlar”, Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm, İlhan Tekeli Toplu Eserleri-20, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, ss: 16-26.